

Andreas Daniel Habichhorst Matthaeus Müller

**Disquisitionum Exegetico-Theologicarum super Illustriora Prophetarum Loca,
Praelectiones Publicas Sub Incudem Revocantium Secunda De Monte Domus
Domini Firmiter & Eminenter Constituto Simulque Catholico Gentium Confluxu
Mire Frequentato, Ex Jsai. II, v. 2 ...**

Rostochi[i]: Wepplingius, 1686

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn733816258>

Druck Freier Zugang

RU theol. 31.Dez. 1686

Habichhorst, Andr. Dan.

DISQUISITIONUM EXEGETICO - THEOLOGICARUM

super

ILLUSTRIORA PROPHETARUM LOCA,
PRÆLECTIONES PUBLICAS

SUB INCUDEM REVOCANTIUM

SECUNDA

DE

MONTE DO-
MUSDOMINI

FIRMITER & EMINENTER CONSTI-

TUTO SIMULQUE CATHOLICO GENTIUM

CONFLUXU MIRE FREQUENTATO,

Ex JSAL. II, v. 2. 3. & MICH. IV, 1. 2.

Q^{uam}

Auspice DEO- Homine,

Pl. Reverenda F^{ac}ultate THEOL. consentiente,

PRÆSIDE

ANDREA DANIELE
HABICHHORSTIO,

S. TH. D. EJUSDEMQUE PROF. PUBL. ORD. & CONSIST.

DUC. ASSESSORE DESIGNATO,

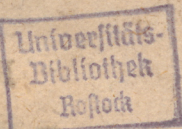
In Celeberr. Univers. Rostoch. Aud. Majori,

Ad d. XXXI. Dec. hor. mat. 1686.

publicæ collationi Academicæ fuit

MATTHÆUS Müller/ Dantiscanus.

Rostochi, Typis JOH. WEPPLINGII, Acad. Typogr.

HONORI MEMORIAEQUE
VIRORUM Pl. Reverendorum, Amplissimorum, Cla-
rissimorum Doctissimorumque,
DN. CONSTANTINI Schützen/
Ad Aedem D. Mariæ ap. Dantiscanos Pastoris
meritissimi,

Fautoris & Promotoris observandissimi,
DN. M. FRIDERICI BÜCHERI
Antehac Philos. Prim. & Pract. ibid. P. P. & Reip. Biblio-
thecarii, nunc ad Aed. Cathar. Ecclesiastæ vigilantissimi,
Cognati & Patroni mei æstimatissimi,

Ut &
DN. CHRISTIANI SCHIR-
MERI,

Rei monetariæ ibid. Inspectoris ac Censoris
accuratissimi,

Consanguinei itidem Fautorisqve
honoratissimi,

Exercitium hoc Theologicum

DE

Monte Domus Domini,

In observantiæ γάρισμα & ulterioris patrociniî Πηφλόγημα,
Cum voto omnigenæ felicitatis auxiliq; à Montibus perpetui,
sacrum esse jubeo

MATTHÆUS MÜLLER, Dantisc.

Praclarè Docto planèq; Eximio
DN. RESPONDENTI,
Auditori suo & Amico veteri optimo
FELICITER!

DOgmata *Dantiscum* redamat *sincera Lutheri*,
Atq; Novatorū scripta minoris habet.
Hos Cives imitere Tuos & porro LUTHERUM
LÆTUS † AMES; fructus certus *amoris* erit.
Monsqve domus DOMINI, qvem dignus amore
Bonorum

Diligis, ad summas ducet (id opto) domus.

† *Anagr.* MATTHÆUS MUELLERUS.

Lmḡ
PRÆSES.

Sunt tria quæ faciunt studiosum vincere quæque,
Ars, virtus, sudor. Cur tria? fortè rogas?

Vincit enim vitium virtus, ars improba fœdam.

Barbariem, sudor deniq; desidium.

Hæc MULLERE juvant, ut tu quoq; vincere possis:

Namq; tibi virtus, est quoq; Jhova comes.

Laudatus quotiens hic numina sacra docebas,

Quod potis Ifacidum ducere rite gregem.

Jamq; Sionæo rutilans e vertice verbum,

Dum tractas, doctâ sedulitate cluis.

Hinc favor, hinc surget Musarum fama celebris,

Fama sub extremis non moritura rogis.

Paucula hæc in honorem Dn. Respondentis
apponere voluit

BERNHARDUS Müller/
Eccl. ad. D. Mar.

Sic juvat à teneris didicisse fideliter artes,
 Et virtute animum condecorasse suum!
 Codicis assidue tractasti dogmata sacri,
 MÜLLERE Aonji sedule Cultor agri.
 Solvere & hinc nodos nosti, Legumque sacrarum
 Controversa piè conciliare loca.
 Hinc quoque conscendis cathedram, mercesq; paratas
 Exponis studio, dulcis Amice, pio.
 Sic Patris in Nato vivit post funera Virtus
 Æmula, seqve gravi prodit honore Suis.
 Gratulor ex animo plaudens felicibus ausis,
 Et pia pro longo Carmine vota fero:
 Sit labor hic faustus, porro olarescere pergas,
 Sitq; novum Specimen semper origo novi!
 Sic Patre, sicq; Tuis simul invenière Patronis
 Dignus, & inde dabit prospera cuncta DEUS.

Benevolentia ergo, properante calamo scr.

M. JACOBUS Burgman.

Die Purpur-farbne Flucht/
 Woraus die Tugend
 Nach der Jugend
 Uns färbt die Ehren-Fahnen
 Ist eben nicht der Ahnen/
 Wohl aber unser / Schweiß und Blut!
 Als sein Wehrtgeschäfter Freund / Herr Matthæus
 Müller / rühmlichst zu Rostock disputirete /
 schrieb demselben dieses wenige zu Ehren
 J. PISTORIUS.

os(o)s

LOCUS V. JSAI. II. 2. 3.

*Mons domus Domini in vertice montium eminentissime
exaltatus simulq; catholico gentium confluxu
mirè frequentatus.*

Disp.
II.

§. I.

Locus hic (quem & Micheas, Jsaia ^{מִיכָאֵל} c. 4. l. non tantum eodem sensu, sed & iisdem penè verbis, eodem quippe S. Spiritu actus, cui ille concentus imputari debet, proponit; ut adeo Micheas non de alio, quàm Jesaias, tempore loqvatur, quicquid Grotius ogganniat) eximium planè vaticinium de Ecclesia Messia ejusque sublimitate ac gloria comprehendit, pro cujus sensu genuino, quem nonnulli corrumpunt, rectius indagando, & abusu dehinc facilius retundendo, usq; simul cognoscendo sequentes omnino quaestiones tum de *subiecto* s. monte ipso, tum de *prædicatis*, præcipuè v. *exaltatione* montis, hujusq; *tempore, modo & effectu* sc. gentium concursu &c. breviter veniunt expedienda.

§. 2. Quæritur enim (1.) de *subiecto*, quis scil. *mons* ille *domus Domini*? Judæi literam hic sequentes corporalem illum montem Zion vel montem templi s. domus Domini intelligunt, de quo Mich. 3. ult. & 2. Chron. 33. 15. ita n. R. Abarb. libello Maschia Jeschuah p. 8. ^{זה המוריה שבו נבנה המקדש} *Hic mons est Moriah, in quo edificatum est sanctuarium.* Sed talia sunt subjecta, qualia permittuntur prædicatis. Quomodo enim corporalis mons Zion vel Moriah in vertice montium fuit constituendus & super colles exaltandus? Et cur gentes tam frequentes & בקבוק s. catervatim, (uti Abarbenel vocem נהרו h. l. exponit) ad hunc montem secundum se essent ituræ? Nonne corporalis mons Zion sicut ager erat arandus & mons templi devastandus juxta Mich. 3. ult. & contra mons domus Domini, de quo immediatè seq. c. 4. Mich. v. 1. & hic sermo est, firmandus erat & exaltandus? Petrus Galatinus l. 5. de Arc. Cath. verit. ad objectiones Judæorum respondens, montem hunc ipsum dicit Messiam, ob summam Majestatem ita dictum; verum mons hic dicitur

B

tur

tur mons domus Domini. Rectius e. *sensu Metaphorico* antitypus montis Zion hic intelligitur, scilicet Ecclesie Messiae, Zion illa ipiritualis, civitas DEI & Domus DEI, descripta Ebr. 12. 22. 23. seqq. 1. Tim. 3. 15. 1. Petr. 2. 6. *non exclusâ planè topica Hierosolymitana*: Siqvidem in monte Zion & Hierosolymae primitus instauranda & exinde per orbem terrarum prædicationibus Apostolorum extendenda erat Messiae Ecclesia. conf. seqq. v. 3. & Luc. 24. 47. Nec obstat, quod in verbis proximè seqq. (*Ex Zion lex egredietur*) vox Zion propriè sit accipienda: non enim à scripturæ loquendi modo alienum est, unam eandemq; vocem in eodem contextu propriè & impropriè occurrere. Nec sine ratione Ecclesia Messiae mons Zion s. mons domus Domini dicitur, vel eidem assimilatur: sicut enim Deus in monte Zion dicitur habitasse Ps. 47. 2. Ps. 132. 13. 14. ita in Ecclesia & in piis tanquam spiritualis huius Zion incolis, à terrenis ad cœlestia adspirantibus Col. 3. 2. Deus habitat & Christus gratosè regnat Joh. 14. 23. Sicut Zion, cui Regia Davidis superstructa erat, petra fuit immota: ita Ecclesia promissionibus Christi, imò & ipsi Christo, qui vera est petra & fundamentum Ecclesiae, innixa, sicut mons Zion in æternum non commovebitur Ps. 125. 1.

§. 3. De hoc a. Monte *prædicatur & prædicatur: paratus* (constitutus) *erit in capite* (vertice) *montium & exaltatus præ collibus* (*supra colles*) & *quidem in posterioritate dierum*. Quæritur ergo (2.) de tempore exaltationis montis huius, quid scilicet per *באחרית הימים* s. *posterioritate dierum* designetur? Hic iterum dissentiunt interpretes. R. Kimchi ad h. l. hanc regulam dedit: *כל מקום שנאמר באחרית הימים הוא ימות המשיח* h. e. *omnis locus, in quod dicitur, in posterioritate dierum, ille de diebus Regis Messiae intelligitur*. Et certè Phrasis hæc *באחרית הימים* sæpius quidè occurrit, imò & multis in locis e. c. Jer. 32. 20. Hof. 3. 5. de illa posterioritate dierum adhibetur, quæ dies Messiae & Evangelii includit: Unde & in N. T. tempora Christi dicuntur *ἡμέραι αὐτοῦ* Et r. 1. 1. qvo minùs tamen regulæ Kimchianæ simpliciter subscribamus, non pauca scripturarum loca obstant. Rectius ergo de phrasi illa sentiendum est, scilicet notari hæc ipsa tempus illud, quod id, de quo agitur, insecuturum est

est, sive sit ante tempus Messiae s. post illud, sive sit ipsum tempus
 Messiae s. finis seculi, id quod, ex subjecta materia, antecedd. &
 conseqq. dijudicandum est, uti rectius docet Tarnov. ad Mich.
 4. 1. Curatius igitur hæc phrasis per comparativum *posterioribus*,
 quam per superlativum *postremis* vel *novissimis* reddenda est. Quod
 verò eadem phrasis h. l. non simpliciter posterioritatem dierum,
 quæ tempus illud, de quo præmemoratur, proximè sunt insecu-
 tæ, neque simpliciter ultima mundi secula seu finem seculi, sed
 posterioritatem dierum designet, quæ tempora Messiae inclu-
 dunt, subjecta satis materia testatur. Errat igitur (1.) Grotius,
 qui phrasin hanc simpliciter per *posthac* vel *postea* tam h. l. quam
 Mich. 4. 1. reddit, & hoc quidem loco tempus Achas Regis Jhu-
 da intelligit, quo urbs Jerusalem ab obsidione Rezin & Pekah
 fuit liberata Isai. 7. & populi multi, ut scribit, Hierosolymam tan-
 quam ad locum tutissimum properarunt, & in atrio templi ado-
 rarunt. Non enim historiam nec scripturam commenti hujus
 producit. Illa enim tempora hic designantur, quibus non parti-
 cularis cujusdam gentis accursus, sed catholicus gentium con-
 fluxus ad montem domus Domini accidit, quoque doctrina E-
 vangeliæ ex Zion exivit & per orbem terrarum resonuit. Quando
 autem multitudo gentium confluit & Evangelium ex Zion exivit?
 Num id factum tempore Regis Achas? Errant (2.) Judæi ceteri-
 ores, qui *posterioritatem* hanc *dierum* de seculo vel annis finem
 mundi proximè præcessuris, quibus Messias sit exhibendus, inter-
 pretantur. Dicuntur enim tempora Messiae dies posteriores s.
 novissimi non simpliciter vel respectu mundi, quasi dies ejus sint
 ultima mundi secula vel anni, sed secundum quid & resp. V. T.
 cum eidem corpore Christi adveniente, finem adferrent & sub
 auspicio Monarchiæ ultimæ, cum ipso fine mundi desiturae,
 Messias esset nascendus Dan. 2. 44. Luc. 2. 1.

S. 4. Qv. 3. de prædicato ipsa montis hujus constitutione in
 vertice montium *Exaltatione supra colles*, & quidem quæritur pri-
 mò quid sibi velit vox נכון cum h. l. dicitur: נכון יהיה
 ההרים. בראש. deinde an vox illa peculiare prædicatum hic con-
 stituat & quidem *stabilitatis* & *firmitatis* montis hujus s. tertii
 alicujus templi hic simul divinitus promissi? & deniq; quorsum

B 2

VOX

Vox ista sit referenda? an conjungenda cum seqq. h. m.
paratus erit mons domus Domini in vertice montium.? an verò cum
 præcedd. h. f. *Verbum*, quod vidit *Isaiah* erit (non brevi neq; die-
 bus nostris, sed) *postremis temporibus* נכון *firmum* i. e. ratum vel
 implendum &c. quem certè sensu admitti quoq; hic posse *Fore-
 rius* opinatur, cujus *Commentarium* operi critico Anglicano in-
 seruerunt: Quod ipsam (1.) vocem attinet, est illa à Rad. כון quæ
 licet מלונם sit: significat enim *parare, preparare, aptare,*
parare firmiter, firmare, constituere, stabilire, disponere &c. facile
 tamen ex contextu videre est, quid sibi hoc loco velit. *Tarnovius*
 in *Comm. ad Mich. 4. 1.* omnia ferè significata ejus ad montem
 domus accommodat, præcipuè significatum *stabilendi* f. *firmiter*
constituendi, adducto simul loco *Matth. 16. 18.* stabilitatem illam
 Ecclesiæ clariùs adstruente: quod etiam *Lutherus* noster in ani-
 mo videtur habuisse ita h. l. reddens: Der Berg darauß des Herrn
 Hauß steht / wird gewiß sein / höher den alle Berge / und über alle Hügel
 erhoben werden. Quibus quidem non adeo refragamur; atten-
 dendum tamen (2.) כון h. l. & *Mich. 4. 1.* peculiare prædicatum
 f. *firmitatis* f. *stabilitatis* non constituere. Tota enim phrasis hæc:
 ראש ההרים נכון h. e. *constitutus* (*paratus*) *in vertice monti-*
um) conjunctim, non autem seorsim vox נכון hic consideranda
 venit: (siquidem accentuatio vocem illam cum ראש ההרים
 conjungit) adeoq; non simpliciter de *preparatione* f. *constitu-*
tione f. *stabilitione* montis hic agitur, sed de *preparatione* vel *con-*
stitutione ejus *in vertice montium*, hoc est de montis hujus *exalta-*
tione: quemadmodum enim *Prophetis* aliisque *scriptoribus* sa-
 cris alias solenne est, posteriori membro idem, quod prioris
 membri verba volunt, repetere & explicare: ita non aliud tota
 phrasi illa: ראש ההרים נכון *Propheta* h. l. ut & סבך קרן
 ejus in parallelo innuit, quam quod verbis seqq. exponunt
 מנבשר ונשא *exaltatus erit præ collibus*, scil. *exaltationem* f.
eminentiam montis domus Domini f. Ecclesiæ; nisi quod *sta-*
bilitatem f. *firmitatem* ejus eadem voce נכון connotare vel ta-
 citè aut secundariò subinnuere videantur q. d. quamvis externa
 illa *Jerusalem* & corporalis mons *Zion* cum ipso prorsus templo
 sit evertendus & devastandus; tamen non ita *Spiritualis Zion* Eccle-
 sia evertetur, sed firmiter constituetur in vertice montium.
 conf.

conf. Mich. 3. ult. & c. 4. 1. nam fundamento gaudet immoto, quod ipse Christus est 1. Cor. 3. 11. qvi petra & lapis vivus 1. Pet. 2. 4. 5. Matth. 16. 18. qvo certè fundamento gaudens ab ipsis inferiorū portis dimoveri nequit. ibid. Patet ergo vocem נכון peculiare prædicatum h. l. non constituere. Similiter patet, quid habendum sit de commentatione *Abarbenellu* in libello jam citato, quem Christianis ex professio opposuit, qua certè Judæus, ex voce נכון *Templi alicujus certū (nupiam divinitus promissi) structuram, firmitatem, stabilitatem & durationem, quæ templum omnino secundum, quippe destrundum, maximè superatura sit, conjectat.* Consimiliter (3.) ex jam dictis totoque contextu colligere est, eandem vocem נכון non cum præcedd, sed seqq. esse conjungendam adeoque *Forerianam* opinionem paulò antè dictam & à Polo in Crit. quidem citatam, non autem refutatam, prorsus violentam & ne fando quidem audiram, planeque à mente & contextu Prophetæ alienam. Confutat eandem nostramque confirmat (1.) *Accentuatio*, temerè hic à Forerio neglecta: non enim tantum accentus vocis illius (qvi servus est Kadma) ipsamet cum seq. voce יהוה. f. *erit* diserte conjungit: sed & accentus sequentis illius vocis יהיה. f. *erit* (qvi comes est Geresch) minus distinguit, quam sequens Dux Paschta in seq. voce יהיה ברת. simulq; indicat, voces יהיה נכון. f. *paratus erit* (quas minus distinguit) referendas esse vi consecutionis accentuum, ad seqq. illas voces יהיה ברת. f. *mons domus Domini*, accentu Paschta tanquam majori distinctivo notatas. (2.) *Locus parallelus* Mich. 4. 1. ubi vox controversa נכון non antè, ut h. l. sed post voces יהיה ברת. יהיה locatur h. m. *In posterioritate dierum erit mons domus DNI נכון paratus (constitutus) in capite montium.*

§. 5. Qv. (4.) de ipso exaltationis prædicato, qvo tandem illa se habeat modo, vel quid sibi verba hæc seqq. velint: *erit constitutus in capite montium & exaltatus מנבעות pra collibus* (de particula מ præ, conf. infr. Locus ad Isai. 2. 6.) Judæi veteres, qvi sæpe vaticinia ad literam solent interpretari, de corporali & externa montis Zion & urbis Jrsalem exaltatione, ratione structura, loci vel situs h. l. exponunt, qua sc. DEUS montem Sinai, Tabor & Carmelum in aliquem locum sit congesturus & in vertice illorum montem Zion & Hierosolimam cum templo positurus,

imò tribus leucis in altum elevaturus, conf. *Lyrain* h. l. & Mich. 4. 1. *Petr. Galatin.* l. 4. de A. C. V. c. 3. Tarnovius quidem in Comm. ad Mich. 4. 1. alitet sententiam Judæorum enarrat, quod monti Zion Tabor & Carmelum sit imposturus; verum in *Medrasch Tillim* super Ps. 88. ita legitur: *עתיד הקכה להביא לסיני ולחבור ולכרמל ויהיה הר בית ה' ויראש בראש ההרים* h. e. *Futurum est ut Sanctus benedictus Deus adducat Sinæ Tabor & Carmel, deq; Irsalelem in capite illorum, sicuti dictum est: erit mons domus hujus in vertice montium.* Quomodocunq; autem sententia Judæorum exponatur, (1.) ridicula planè est fabulæqve de Gigantibus similis, qui juxta Virgil l. 1. *Georgic.* circa med.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossæ,

Scilicet, atqve Ossæ frondosum involbere Olympum.

(2.) Falsa nritur hypothefi, ac si per montem hunc exaltandum simpliciter corporalis ille mons Zion intelligatur (3.) Crassa & absurda est: quis enim Messiae temporibus à DEO tam leve tamq; vile sibi miraculum polliceretur? Quid enim vellet sibi talis exaltatio? nonne mons quò sublimior est, tantò molestior difficiliorq; ad culmen ejus fit ascensus? Proinde saniores Judæorum Interpretes R. *Kimchi* R. *Abarbenel* R. *Salomo* R. *Aben Esra* &c. ridiculam crassamqve illam interpretationum deserunt & metaphoricè illam exaltationem de celebritate, æstimatione & honore montis, quò ipsum gentes affecturæ sint, exponunt; quam nec dum veram exaltationis causam cognoscunt vel nucleum vaticinii attingunt, sed adhuc in cortice hærent. Proindeat verò præ aliis *Kimchi*, latine jam nobiscum locuturus: *Non sic intelligi debet, quasi mons ille in se suaq; substantia sit elevandus vel altior futurus; sed quod gentes honore illum affectura & ventura sint ad Deum colendum in illo.* Sed & Pontificiorum de ista exaltatione sententiam hic videremus, qui illam de externo Regioqve splendore, majestate & potentia Ecclesiæ intelligunt, nisi inferius istam circa ab usum denuo visuri essemus. Nos contra pro natura rei subjectæ (sc. Ecclesiæ, quæ non mundana vel secularis, sed spiritualis est) rectius de spiritali eminentia, gloria & dignitate Ecclesiæ Christi ejusq; ornatu interno interpretamur (conf. Ps. 45. 10. 14. 15.) quippe quæ in monte Zion primitus instauranda, ceteros mon-

tes

des & Colles h. e. *castrum f. Synagoga* V. T. (juxta *Tarnovium* ad Mich.
4.1.) quæ hæcenus floruerunt umbramque tantum venturi ha-
buerunt Christi, Coloss. 2. 17. sive *regna mundi* (juxta *Calovium*)
quæ montes vocantur, Ps. 68. 17. tum doctrinâ salvificâ aliisque
mediis per orbem universum prædicandis, tum miraculis magno
planè numero edendis Marc. 16. tum fine & fructu sc. ampliori
mysteriorum de DEO Trinitate, de Messia &c. cognitione, fide,
charitate &c. superatura, & consequenter catholico gentium con-
fluxu frequentanda eademq; simul frequentia magis magisque cele-
branda erat. conf. sequentem quæstionem.

S. 6. Qv. (s.) de effectu eminentissimæ hujus exaltationis,
qui seqq. insinuat verbis: *והיו אליו כל הגוים ויהיו עמי* & confluent ad ipsum omnes gentes & ibant populi
multi &c. quibus iste catholicus gentium concursus jam laudatus,
quo mons domus DNI mirè fuit frequentatus, emphaticè descri-
bitur. Circa quem notanda 1. *quidditas* ejus 2. *quantitas*, 3. *qua-*
litas 4. *finis* 5. *impulsiva* vel *medium*. *Quidditatem* concursus hu-
jus disputat vel potius evertit *Grotius*, cujus sententiam planè jeju-
nam præced. jam S. 3. circa temporis articulum, adduximus & re-
futavimus. Similem ferè idem ad parallelum Mich. 4.1. proponit: si-
milem, inquam non eandem: ex falsa nempe hypothesi illâ, quod
Isaiah & *Micheas* non de eodè sed diversis loquantur temporibus,
conf. supr. S. 1. in pr. Ita v. *Grot.* propter ingens illud beneficii prædictum
à *Prophetia* & *Judaïs* a Deo præstitum plurimi alienigena, maxime è *Persis*
& *Græciis*, deinde eorum exemplo & alii venient Deum unum mundi opificem
in atrio gentium, ut mos erat, veneraturi. Ex quibus apparet hunc
concursum juxta *Grotium* consistere non nisi in accessu plurimo-
rum alienigenarum ad corporalem domus Domini montem,
unum ibi Deum in atrio gentium pro more adoratorum.
Ita verò per *Judæorum* ferè vestigia ducitur *Grotius*, qui non mul-
tò rectius huncce gentium concursum definiunt, dum contendunt,
juxta hoc vaticinium omnes omnino gentes ad corporalem tem-
pli DNI. montem convoluturas & idololatriæ valedicturas esse,
ut in Deum verum credant. Verùm contextus longè sublimio-
rem loci sensum, quàm *Judæi* fingunt, & ampliorem frequentiam,
quàm *Grotius* jejuno hoc commento suo sine scriptura & histo-
ria

ria præendit, nobis insinuat, ostenditque Prophetam hoc vaticinio ad maximam respicere multitudinem gentium, qui facto Evangelii, vel Apostolorum Evangelizantium, ex Zion in orbem universum egressu, id ipsum receperunt atque ita ad spiritualem Zion s. Ecclesiam Christi conversi sunt, licet plurimi ex remotis gentium terris nunquam exiverint, nec Hierosolymam ad corporalem domus DNI. montem venerint. Nec obstat, quod disertè h. l. (ceu Judæi hic literam urgentes opponunt) montis ascensusque fiat mentio & gentes dicantur ad montem domus Domini sic exaltatum ituræ, seque invicem ita exhortaturæ: eamus ad montem Domini; ad domum Dei Jacob, ut doceat nos vias suas. Notandum enim hic est, quod, cum non nisi unus Dei veri cultus idemque Judaicus in mundo tunc temporis vigeret, cum Isaias hæc prædiceret, conversio quoque gentium ritibus & exercitiis Judaicis hic describatur, quibus illi Hierosolymam ad montem domus Domini catervatim se conferre & inibi legem à Sacerdotibus in templo doceri solebant. Quis ergo literam circa hanc gentium conversionem & concursum cum Judæis urgeret, ac si gentium ascensus in corporalem domus Domini montem ad quidditatem ejus spectaret? Potius verò quidditas concursus hujus in eo consistit, quod gentes percepto Christi Evangelio, ex Zion in orbem universum per Apostolorum prædicationem egresso, Messiam ejusque doctrinam recipiendo, ad Ecclesiam ejus fuerint conversi. Proinde quisquis verbum Evangelii perceptum recepit, licet ap. Garamantas & Indos degerit montemque Zion cum templo nunquam viderit, is certè hunc domus Domini montem, de quo disputamus, conscendisse censetur (2.) *Quantitas* concursus hujus notatur tum his vocibus כָּל־הַגּוֹיִם s. omnes gentes, tum proximè sequentibus per exegetin statim subjunctis: & ibunt רַבִּים רַבִּים s. populi multi. Posterius enim רַבִּים s. multi restringit & exponit prius כָּל s. omnes, q. d. tam multi accurrent gentes, ut omnes accurrisse videantur. Quomodo & alibi sæpe *Jo omnes* ex subjecta materia & quadam loci circumstantia restringendum est, uti bene monet Tarnovius adh. l. in Comment. ad Mich. 4. 1. & Jon. 2. 3. conf. Marc. 1. 5. Luc. 2. 1. &c. Sæpe inquam, non semper in multis n. scripturæ locis rō omnis juxta Scripturæ fideique;

fideique analogiam omnino universaliter accipiendum est. Notanter autem כל *s. omnes* præmittitur (quod tamen in loco parallel. Mich. 4. 1. omittitur) & רבים *s. multi* subjicitur: לָ עֲנִיִּים ad intonationem Dei, רבים vero ad eventum respicit. Nam omnes omnino gentes ex benignissima quidem intentione Dei ad montem domus Domini concurrere h. e. ad Ecclesiam Messiae converti, cum Evangelium ex Zion per orbem terrarum resonaret, debuerunt, conf. 1. Tim. 2. 4. 6. Luc. 24. 47. Act. 17. 20. Sed proh! eventus docet, multos ex malitia noluisse aut tum recipere Evangelium, aut ad posteros propagare. Interim tamen, licet non omnes omnino gentes ad montem domus Domini concurrerint Evangeliumq; Christum receperint; ingens tamen multitudo ex omnibus gentibus ad Ecclesiam Christi accurrit, ut omnes accurisse videri meritoq; hic dici queant: id quod testantur tot Ecclesiae non tantum ab Apostolis statim post adscensionem Christi, sed & deinceps à Viris Apostolicis aliisque Ecclesiae Doctoribus per orbem terrarum inter gentes plantatae. conf. Acta Apost. & Histor. Ecclesiasticae: ut taceamus ipsum Servatorem à gentibus jam esse quaesitum & inventum Joh. 12. 20. 21. (3.) Qualitatem s. modum concursus emphatica vox ונהרר & confluent ostendit: est enim à Rad. נהר fluxit celeriter, confluit: unde נהר fluvius, adeoque notat (1) celeritatem & promptitudinem accurrentium, de qua Ps. 110. 3. (2.) ingentem copiam (3.) Supernaturalem Sp. Sancti gratiam, quā gentes terrenae sursum in excelsum domus Domini montem h. e. Ecclesiam (cujus doctrina & vita est montosa i. e. coelestis & ardua) tanto certè impetu confluerunt, quanto solent flumina in praecipitium labi. (4.) Finis à parte populorum, dicto jam modo accurrentium, est vera de Messia ejusque doctrina & salutis via informatio &c. quod ipsimet his innunt verbis: ויורנו מדרךיו & docebit nos vias suas &c. vel: ut doceat nos: quo modo particula ו accipitur Exod. 7. 26. ויעבדני ut serviat mihi, ubi & LXX. per ווā reddunt. Mal. 1. 9. &c. Glasl. Ph. Sacr. 1. 4. Tr. 1. obl. 7. Notetur hic rursus tum ipse מורה *s. Doctor viarum*, tum וררנו *s. via ejus docenda. Docens est* ipse Messias, uti contextus evidendia ostendit, eventus probavit, ipsiq; fatentur Rabbini: ita enim Kimchi: המורה הוא מלך המשיח h. e. docens ille Rex Messias. Docuit verò Christus non tantum αὐτὸς ὁ Χριστὸς in Synagoga Luc 4. 15. in Synagoga Nazarena, omnibus

in omnibus admirantibus ibid. v. 16. 22. in Templo Hierosolymitano Joh. 7. 28. 37. &c. sed & inde iussu ejus ex Zion in orbem terrarum verbum Evangelii est egressum, atq; ita Christus Ecclesiam quoq; docuit per Apostolos, Prophetas, Evangelistas, Pastores & Doctores Eph. 4. 11. Via ejus docendæ sunt ratio ipsum agnoscendi, magnum illud pietatis mysterium de Deo in carne manifestato intelligendi, agnitum recte colendi, cum Deo reconciliandi &c. Non autem dicunt in fonte את־דרכיו vias suas, sed מִדְּרָכָיו de viis suis: hic enim ex parte saltem cognoscimus 1. Cor. 13. 9. 12.

§. 7. Tandem (s.) concursus impulsiva (quam & medium collectionis gentium dixeris) est doctrina Messiana s. Evangelii ex Zion & Jerusalem egressus, qui seqq. innuitur verbis: כי מציון תצא מירושלם יהיה דבר ה' תורה ודבר ה' e. nam ex Zion egredietur lex & verbum Domini ex Jerusalem. Circa hæc verba, Judæis disputata, quaeritur (1) cujus sint illa, Prophetæne, an populi, cujus proximè sunt præcedentia? 2. quid per subjectum verborum תורה designetur? 3. quid sibi velit prædicatum מציון תצא egredietur ex Zion &c. Ad quaest. (1) cujus hæc sint verba? non nostris, sed R. Kimchii verbis respondemus: זה דברי הנביא לא דברי העמים כלומר למה ואמרו הגוים לכו ונחלה ויורנו מִדְּרָכָיו כי מציון תצא תורה והמורה הוא מלך המשיח: h. e. hæc verba sunt Prophetæ, non populorum, quasi dicat: Ecce gentes distura sunt, ite, adscendamus, ut doceat nos vias suas? quia ex Zion egredietur lex. Doctor vero ipse Rex Messias est. Qu. (2.) de subjecto sc. תורה. Judæi vocem illam תורה communiter de Lege Mosaica interpretantur. Sciendum autem est vocem illam multipliciter sumi: inter alia strictè & specialiter pro lege, quatenus opponitur Evangelio Joh. 1. c. 17. Deinde vero etiam latè & generaliter, vi scil. etymii sui, pro institutione s. doctrina. Est enim à Rad. ירה jecit, projecit, in Hiphil docuit, instituit, monuit. Ita sumitur Prov. 13. 14. חכמה תורה Doctrina sapientis fons vita. Et hæc significatio hujus quoque loci est, ubi contextus id arguente, sumitur pro doctrina Messia, ad quam percipiendam accurrerunt gentes, quamque Messias ipse tradidit gentibus ita concurrentibus & in proximè præced. verbis dicentibus: adscendamus ad montem Domini, ut doceat nos vias suas: quarum viarum Doctorem ipsum esse Regem Messiam Kimchius ipse verbis jam citatis fassus est. Similiter & רִמּוֹן s. lex ad imitationem

nem Ebrai מורר de Evangelio hoc sensu adhibetur, modo absolute, modo cum addito. Rom. 3. 27. c. 8. 2. Gal. 2. 19. Jac. 1. 25. Quæ (3.) de prædicato, quid sibi velit vox מצא exhibit? De hujus Radice מצא exivit, prodit; notanda bene tradit Rambam h. e. R. Mosché ben Maimon in מורר נכרי h. e. Doctore perplexorum part. 1. c. 23. quod exitum corporis è loco in locum significet; deinde vero ad manifestationem quoq; rei incorporeæ transferatur, idque ex his Prophetæ verbis מורר מצא confirmat. Igitur juxta Maimoniden hic egressus significat solemnem manifestationem מורר מצא. Unde præsupponitur, illam מורר quæ exire debuit & manifestari, hæcenus latuisse & non nihil ignotam fuisse. Jam verò lex Moſis non fuit ignota, nec latens, sed satis manifestata. Ergo alia hic & nova quidem, scil. Messia doctrina intelligitur, quæ licet non planè, tamen nonnihil abscondita & non penitus intellecta fuit (conf. Luc. 24. 21. 27. Act. 10. 28. 34.) dehinc verò manifestata, exordioq; facto in Zion s. Jerusalem per orbem terrarum prædicata. Et hæc est doctrina Evangelii, quæ proinde mysterium dicitur & sapientia à seculis tacita & abscondita Rom. 16. 25. Col. 1. 26. 1. Cor. 2. 7. Comprobat hanc interpretationem eventus, quo Evangelium Hierosolymæ primum est prædicatum & exinde per orbem terrarum ab Apostolis manifestatum Luc. 24. 47. Act. 1. 8.

§. 8. Ex dictis jam genuinus loci sensus clarescit. Sed & hinc patet, quàm iniquus sit ejusdem *abusus*, quem partim ap. *Judeos*, partim ap. *Pontificios* deprehendimus, (1.) *Judei*, (ceu videre est ap. R. Lipmannum in Nizzachon p. 176. & R. Abarbenel. in libello supra citato, & Lynam in h. l. & Mich. 4. 1.) probare hinc nituntur, *Messiam nondum venisse*, & *Jesum Nazar. non esse verum Messiam*, his argumentis (1.) *Messias venire debet juxta h. l. in posteritate h. e. fine dierum*; *Jesus verò Nazar. non est exhibitus in fine dierum*, cum plurima secula ab ejus nativitate jam sint præterlapsa, E. (2.) *Mons domus Domini h. e. mons Zion s. Jerusalem tempore Messia juxta h. l. super capita montium in altum est attollenda &c. quod tamen nec tempore Jesu Naz. nec ad hoc usq; tempus evenit*. E. (3.) *ad Messiam confluent omnes gentes*; sed ad Jesum Naz. non confluxerunt omnes gentes, non Saraceni, non Tartari, non alii infideles E. (4.) *tempore Messia audienda est vox illa: venite, adscendamus ad domum Dei Jacob*; sed tempore Jesu Naz. non hæc audita, sed

sed potius illa: venite ad domum Mariæ, Petri &c. E. Sed responsio facilis est ex dato loci sensu. Et quidem ad (1.) Responderetur ex præced. §. 3. Ad (2.) Resp. ex §. 2. & §. 5. Ad (3.) Resp. ex §. 6. n. 2. conf. quoq; Tarnov. ad Mich. 4. 1. & Průkn. Vindic. h. l.

§. 9. Deinde & Pontificii ex hoc loco probare conantur (1.) *veram Christi Ecclesiam esse visibilem*, cum h. l. monti comparetur exaltato (2) Eandem eadem ratione *externo Gregio quodam splendore ac potentia gaudere*, & consequenter solam Romanam Ecclesiam esse veram, cum non tantum in Papa suo ejusdemq; Cardin. Episc. aliisq; Prælati purpuratis & insulatis, sed & magnifico templorum sanctorumque suorum ornatu, ut & externa ceremoniarum & processionum pompa &c. splendor hic elucescat. (3.) *Multitudinem esse vera Ecclesia notam*, cum multitudo gentium ad Christi Ecclesiam sit confluxura & consequenter suam esse veram, cui plures adhærent &c. (4) Evangelium esse novam & perfectiorem legem & Christum novum legislatorem. Sed Resp. ad (1.) committitur ignoratio Elenchi, & invisibilitatem coetus fidelium non impugnat comparatio Ecclesiæ cum monte exaltato: siquidem hujus comparisonis alia dantur rationes, conf. supr. §. 2. Ad (2.) Resp. splendorem & ornatum Ecclesiæ N. T. non esse corporalem & externum, sed spirituales & internum, qui non spectatur in auro & gemmis, neq; in insulatum, ceremoniarum, & processionum similiumq; vanitatum & phantassarum pompa, quam Romano coetui non invidemus. conf. supr. §. 5. Ad (3.) Resp. negando conseq. quia de multitudine gloriari quoq; potest coetus malignantium Matth. 7. 13. conf. Průkn. l. c. Ad (4.) Resp. ex præced. §. 7. qv. 2.

§. 10. Tandem *utimur* h. l. (1.) contra *Judeos* in eodem Artic. de *Messia adventu*. Messias certè juxta h. l. Ecclesiam suam in Zion primitus instaurabit, & ex Zion doctrinam suam emittet. E. Messias nondum everlā Zion venire debuit. Jam vero Zion & templum jam pridem est destructum, E. Messias jam pridem venit. conf. & §. 7. fin. (2.) contra *eosdem* in Artic. de *divinitate Messie*: ille n. qui gentes ad montem domus Domini confluentes docet vias suas, est Dominus Deus Jacob, uti contextus evidentia ostendit. Jam v. ille Doctor est Rex Messias, uti supr. Kimchi est confessus §. 6. & 7. E. Messias est Jehovah, Deus Jacob. Ita Judæi suo jugulantur gladio! (3.) contra *Calvinianos, Universalem gentium vocationem ad regnum Christi negantes*. Nam Catholicus gentium confluxus h. l. prædictus & supr. §. 6. n. 2. probatus, præsupponit catholicam gentium vocationem, eamq; confirmat egressus Evangelii ex Zion in universum orbem, simul h. l. prædictus & supr. §. 7. ex eventu comprobatus.

fideique analogiam omnino universalit
 tauter autem כל f. omnes præmittitur
 rall. Mich. 4. 1. omittitur) & כי
 nim ad intencionem Dei, כי vero
 omnes omnino gentes ex benignissima
 montem domus Domini concurrere
 converti, cum Evangelium ex Zion
 naret, debuerunt, conf. 1. Tim. 2. 4. 6. Lu
 proh! eventus docet, multos ex maliti
 Evangelium, aut ad posteros propaga
 non omnes omnino gentes ad montem
 rerint Evangeliumq; Christireceperint
 ex omnibus gentibus ad Ecclesiam Chri
 curisse videri meritoq; hic dici queant:
 clesie non tantum ab Apostolis statim p
 sed & deinceps à Viris Apostolicis aliisq
 orbem terrarum inter gentes plantata. C
 Ecclesiastica: ut taceamus ipsum Serva
 quasitum & inventum Joh. 12. 20. 21. (3.)
 curius emphatica vox ונהרר & confluent
 נהר fluxit celeriter, confluit: unde נהר
 celeritatem & promittitudinem accurrentium
 gentem copiam (3.) Supernaturalem Sp. Sand
 renæ sursum in excelsum domus Dom
 am (cujus doctrina & vita est montosa i.
 to certè impetu confluerunt, quanto s
 labi. (4.) Finis à parte populorum, dicto
 est vera de Messia ejusque doctrina & salut
 ipsimet his innunt verbis: מורכיו
 as &c. vel: ut doceat nos: quomodo partic
 ייעברני ut serviat mihi, ubi & LXX. per
 Glaff. Ph. Sacr. 1. 4. Tr. 1. obf. 7. No
 מורה f. Doctor viarum, tum מורכיו. vi
 ipse Messias, uti contextus evidendtia of
 ipsiq; fatentur Rabbinici ita enim Kimchi:
 h. e. docens ille Rex Messias. Docuit vero
 מורכיו in Synagogy Luc 4. 15. in

um est. No
 in loco pa
 citur: כל e
 spicit. Nam
 tione Dei ad
 esiam Meissæ
 rrarum reso
 17. 20. Sed
 tum recipere
 tamen, licet
 nini concur
 n multitudo
 ut omnes ac
 antur tot Ec
 nem Christi,
 storibus per
 st. & Histor.
 bus jam esse
 modum con
 enim à Rad.
 que notat (1)
 10. 3. (2.) in
 à gentes ter
 e. Ecclesi
 ardua) tan
 in præcept
 currentium,
 tio &c. quod
 nos vias su
 r Exod. 7. 26.
 Mal. 1. 9. &c.
 sus tum ipse
 Docens est
 us probavit,
 המורה הו
 on tantum
 lazarena, o
 mnibus

